

In dit nummer

Scaliger professor Harm Beukers: 'Elke student kan in de Universiteitsbibliotheek iets van zijn gading vinden' » 1

De roestige nietjes te lijf: Landelijke subsidie voor behoud en ontsluiting van de collectie Snouck Hurgronje » 3

Constructing Boerhaave's iconography: The early accounts of his life and work » 5

In de voetsporen van Piet Paaltjens » 8

Sufi Manuscripts from Acheh and Minangkabau » 9

Aanwinst: Franz en Ottla Kafka » 11

Van de oplettende lezer: Grafiek van Hans Landsaat » 12

Scaliger professor Harm Beukers: 'Elke student kan in de Universiteitsbibliotheek iets van zijn gading vinden'

Jef Schaeps en Arnaud Vrolijk

Sinds 1 november 2007 is Harm Beukers (1945) de nieuwe Scaliger hoogleraar. De benoeming geldt voor drie jaar. Veel mensen zijn hem in die functie al tegengekomen tijdens een symposium of bij een andere gelegenheid in de universiteitsbibliotheek. Maar ook voor die tijd was Harm Beukers geen vreemde in de UB noch bij het Scaliger Instituut. Als hoogleraar Geschiedenis van de Geneeskunde, aanvankelijk ondergebracht bij de Vakgroep Metamedica, was hij vanouds geïnteresseerd in collecties en hun gebruik in het onderwijs. De redactie van *Omslag* vroeg hem naar zijn plannen. En om alvast in de agenda te zetten: op 19 december 2008 zal Harm Beukers zijn oratie houden.

Professor Beukers, hoe is uw belangstelling voor de geschiedenis van de geneeskunde gegroeid?

Die is heel concreet begonnen tijdens mijn studie Geneeskunde met een college over de biologische theorieën van René Descartes in het eerste jaar. Een intensief contact met de universiteitsbibliotheek dank ik

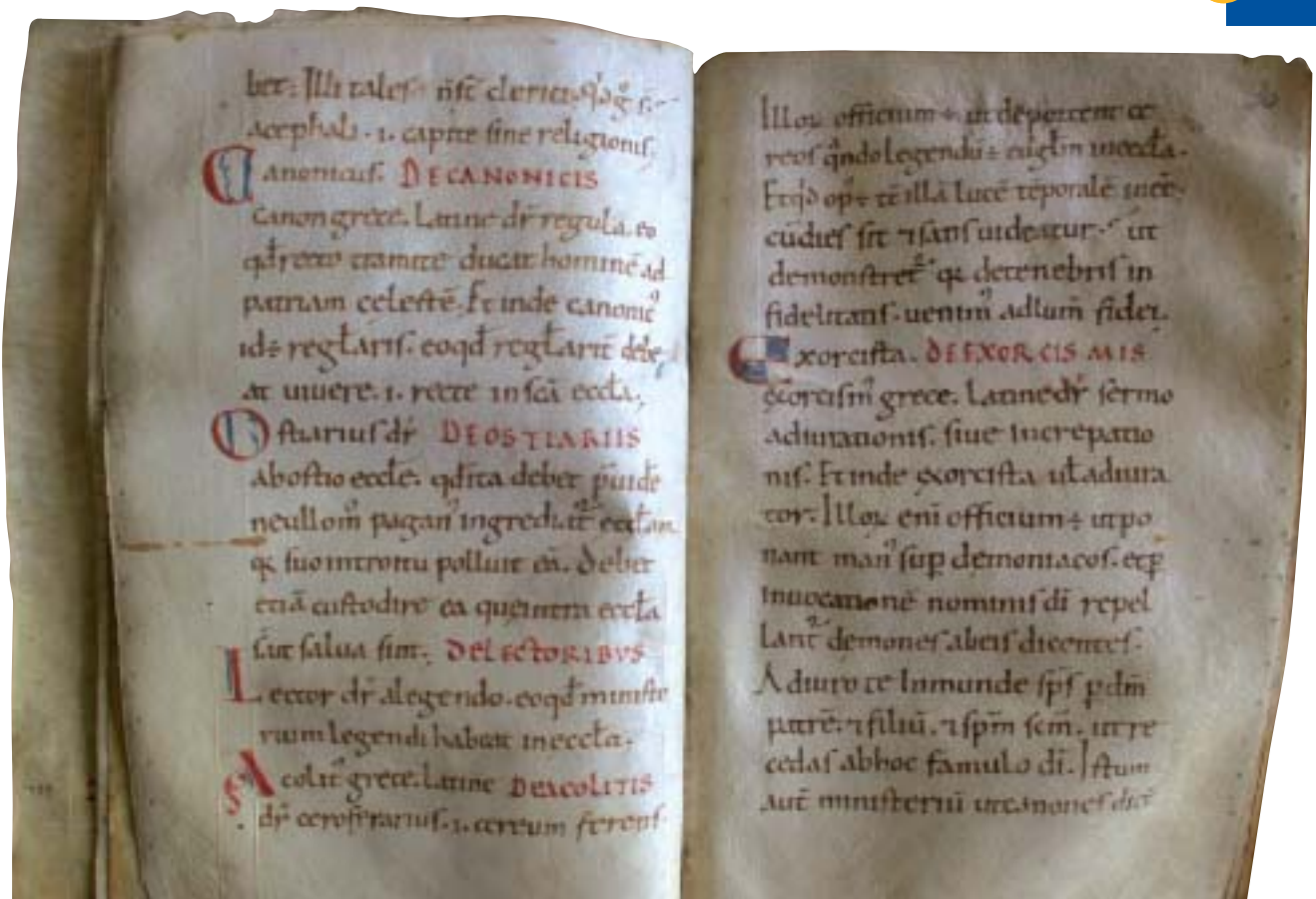
aan professor R. Feenstra, die Romeins Recht doceerde, en bij wie ik uit pure belangstelling meedeed aan een werkgroep over een middeleeuws boeteboek, handschrift Scaliger 70. Via hem kwam ik in contact met professor P. Gumbert. Hij wekte mijn belangstelling voor paleografie en codicologie. Dat betekende regelmatige bezoeken aan de handschriftenkamer in de oude UB. Op die manier leerde je de bibliotheek en haar collecties kennen. Gumbert was ook degene die me wees op de medische handschriften in de collectie Vossius. Vooral van het fraai geïllustreerde chirurgie manuscript van Theoderic van Cervia ging veel aantrekkingskracht uit.

Het onderwijs in de geschiedenis van de geneeskunde werd destijds verzorgd door professor A.M. Luyendijk-Elshout. Zij onderhield contacten met Japanse

collega's. Dankzij haar kreeg ik een eervolle uitnodiging om in Japan deel te nemen aan een workshop over de geschiedenis van het geneeskundig onderwijs. Daar begon mijn belangstelling voor de Nederlands-

Scaliger professor Harm Beukers

Twee pagina's uit het handschrift *Kalendarium. – Excerpta chronologica. – Opus liturgicum. – Notitia Galliarum. – Nomina omnium provinciarum ex Polemii Silvii Laterculo.* Frankrijk 12de eeuw. [UBL SCA 70].

Hoe stond het aan het begin van uw loopbaan met de medische collecties?

De collecties van de faculteit Geneeskunde waren verspreid over verschillende afdelingen. Al snel kreeg ik daar de leiding over toegeschoven. Ook het oude faculteitsarchief werd onder mijn beheer gebracht. De faculteit wist zich geen raad met deze delen van de organisatie en dacht dat ze een goed onderdak zouden vinden bij Geschiedenis van de Geneeskunde. Inmiddels zijn kwetsbare en bijzondere onderdelen van de medische collecties overgebracht naar de Universiteitsbibliotheek, bijvoorbeeld de collectie anatomische tekeningen en de foto's.

Zijn er delen van de collecties van de bibliotheek die uw bijzondere aandacht hebben?

Die zijn er zeker maar ik moet daarbij onderscheid maken tussen mijn particuliere belangstelling en de bredere belangen van het Scaliger Instituut. Voor het onderwijs is het van belang om juist de breedte van de collecties onder de aandacht van de studenten te brengen en de relatie met andere collecties in Leiden, vooral die van de Leidse musea. De uitdaging daarbij is om de grenzen van de opleidingen te overstijgen. Het is trouwens opvallend dat de bekendheid met de collecties nog steeds relatief gering is, zelfs bij studenten en medewerkers van de letterenfaculteit. Elke student kan in de Universiteitsbibliotheek iets van zijn gading vinden. Het inspirerende van het werken in de collectie is toch het fysieke contact: de sensatie om een oude druk of een manuscript in handen te hebben.

Wat mijn privé belangstelling betreft: dat is de geschiede-

Een van de anatomische tekeningen die zijn overgebracht naar de Universiteitsbibliotheek: *De baarmoeder* door T. Hooiberg, 1851 [UBL BPL 1915-12].

Japanse betrekkingen. Bij terugkeer uit Japan stelde de toenmalige decaan professor Tammeling mij voor om mevrouw Luyendijk te assisteren bij het onderwijs. Enige tijd later werden we met professor Thung en toen nog dr. Heleen Dupuis samengebracht in een nieuwe vakgroep Metamedica, waar dus zowel de geschiedenis als de wijsbegeerte een plek vonden. Verbreding van de medische studie was destijds *en vogue*.

Gegraveerd portret van Franciscus de le Boe Sylvius in: *Opera medica* [...]. Amsterdam, Elsevier & Wolfgang 1679. [UBL 518 B 1].

nis van de geneeskunde in Japan, of eigenlijk de introductie van de westerse geneeskunde in Japan. Ik bestudeer daarvoor met regelmaat de 'Sieboldcollectie' en de 'Geertsmanuscripten' in de universiteitsbibliotheek. Daarnaast blijft mijn oude liefde, de zeventiende-eeuwse medicus Franciscus de le Boe Sylvius (1614-1672) me ook nog altijd boeien.

Heeft u al plannen voor concrete onderwijsactiviteiten?

Het is eigenlijk nog wat vroeg om daarover te praten. ik zal in ieder geval mijn 'schatkamercolleges' continueren. Mijn voorkeur gaat verder uit naar het samen met studenten samenstellen van kleine tentoonstellingen met alle aspecten die daarbij horen: het onderzoeken van objecten, het ontwerpen van de tentoonstelling en het schrijven van een catalogus. Een onderwerp vinden is niet lastig, maar daar wil ik me nu nog niet op vastleggen. Een eerste werkgroep zal in het collegejaar 2008-2009 plaatsvinden.

Hoe ziet u de positie van het Scaliger Instituut de komende jaren?

Het Scaliger Instituut is een groot succes. Het *fellows programme* loopt uitstekend en heeft geen extra stimulans nodig. De positie van het Instituut staat dan ook vooralsnog niet ter discussie. De nadruk van de activiteiten zal vooral komen te liggen op het stimuleren van docenten en studenten om meer gebruik te maken van de collecties. Daar zal het Scaliger Instituut samen met de Universiteitsbibliotheek aan werken de komende jaren.

Studenten raken het contact met het boek en met de bibliotheek kwijt. Ze vergeten dat je ook nog literatuuronderzoek moet doen buiten het internet om, ook in de beta-faculteiten. De relatie met de faculteit wiskunde en natuurwetenschappen en met het LUMC kan best wat meer uitgebouwd worden. Daar zullen we in komende periode zeker ook aandacht aan besteden.

De roestige nietjes te lijf

Landelijke subsidie voor behoud en ontsluiting van de collectie Snouck Hurgronje

Arnoud Vrolijk (conservator Oosterse handschriften UB Leiden, projectleider collectie Snouck Hurgronje)

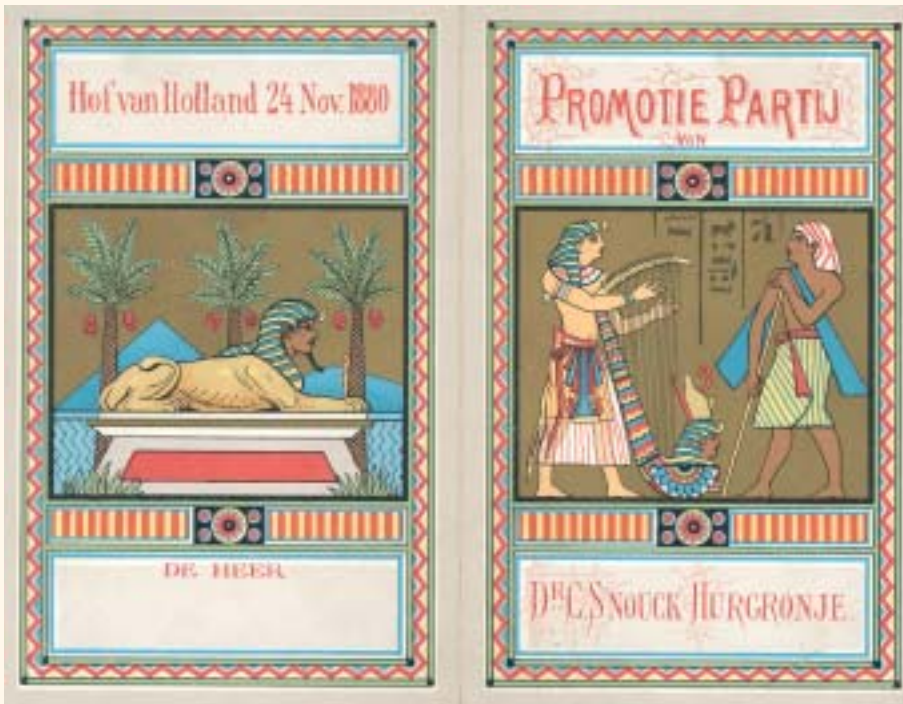
Meer dan een eeuw verzamelen

Vorig jaar is uitgebreid herdacht dat Nederlands grootste islamoloog Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936) precies 150 jaar eerder werd geboren. Zo gaf oud-conservator Jan Just Witkam een Nederlandse vertaling uit van Snouck Hurgronjes meesterwerk *Mekka*, de wetenschappelijke neerslag van zijn reis naar de heiligste plaats van de islam in 1884-1885. Zijn bekering tot de islam, zijn politieke en wetenschappelijke werk in dienst van het koloniale gouvernement van Nederlands-Indië en zijn latere carrière als hoogleraar Arabisch in Leiden, het is allemaal aan de orde gekomen.

De nalatenschap van Snouck Hurgronje berust voor een groot deel in de Universiteitsbibliotheek Leiden: honderden handschriften in het Arabisch en de talen van Indonesië, zijn privé-bibliotheek, foto's van Mekka en Indië, wasrollen met vroege geluidsopnamen, overdrukken, krantenknipsels en duizenden brieven. Het bijeenbrengen van al deze materialen is nu al meer dan een eeuw aan de gang: de oosterse handschriften kwamen al in 1906 als bruikleen in de bibliotheek terecht. Het grootste deel van de collectie werd bij Snouck Hurgronjes dood in 1936 aan de Universiteit

J. Goedeljee Jr. (?-1921), C. Snouck Hurgronje in zijn werkkamer in Leiden, ca. 1910. [UBL Or. 8952].

Menukaart van het diner ter gelegenheid van de promotie van Snouck Hurgronje in het Hof van Holland op 24 november 1880. [Or. 8952 nagekomen 1980].

Huidige staat van de brieven van C. Snouck Hurgronje aan zijn leermeester, de Leidse arabist M.J. de Goeje (1836-1909). [UBL Or. 8952].

vermaakt. De brieven volgden echter pas in de jaren vijftig en nog in de tachtiger jaren werden collectieonderdelen gered van de zolderverdieping van Snoucks deftige patriërs woning aan het Rapenburg. Zo recent als in 1996 werden nog foto's overgedragen door het Oosters Instituut, een stichting die in 1927 door Snouck Hurgronje zelf werd opgericht (Or. 26.363-26.407).

Familie in de bres voor behoud

In februari 2007 hield de universiteitsbibliotheek een tentoonstelling van een stukje van deze nalatenschap (Omslag 2006/3, p. 11). In het voorwoord van de begeleidende catalogus (*Kleine publicaties* no. 74, uitverkocht) betoogden de samenstellers: 'Although the Snouck Hurgronje collection is by no means unexplored, much remains yet to be done in terms of preservation and archival description'. Aan sommige delen van de collectie, zoals de foto's, is al veel behoudswerk verricht, maar de brieven zijn verpakt in 'zure' dozen, vaak nog in hun envelop en voorzien van roestige nietjes, spelden of paperclips. De brieven zijn geïnventariseerd in een kaartsysteem, keurig met de hand uitgetikt. Gezien de snelle technologische ontwikkelingen op het gebied van conservering en digitale ontsluiting is een dergelijke toestand niet meer aanvaardbaar. Al in 1999 werd de collectie Snouck Hurgronje door het Bureau Metamorfoze op de lijst van 'Internationaal Waardevolle Collecties' geplaatst. Deze organisatie, ondergebracht bij het Nationaal Archief en de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, financiert en begeleidt grote projecten tot behoud en ontsluiting van papieren erfgoed. Eind 2007 vroeg en kreeg de Universiteitsbibliotheek een subsidie van €96.000 van Metamorfoze voor het behandelen van het eerste deel van de collectie, bestaande uit de brieven en een deel van de archivalia (Or. 8952). Deze stap werd enthousiast gevolgd door andere schenkers, waaronder

het Familiefonds Hurgronje en zelfs Snouck Hurgronjes hoogbejaarde dochter. Ook kwam er geld van Snouck Hurgronjes eigen Oosters Instituut.

Inmiddels is het project van start gegaan, in eerste instantie met het uitpakken, restaureren, beschrijven en opnieuw verpakken van de brieven. De digitalisering van het materiaal is uitbesteed aan het bedrijf GMS in Alblasterdam. De uitvoering van het project is in handen van UB-medewerkers Ernst-Jan Munnik en Silvia Compaan-Vermetten. Als speciale projectmedewerker is Walter de Winter aangetrokken. Zijn vaardigheden als archeoloog, egyptoloog, galeriehouder en acteur waren nu precies wat we nodig hadden voor zo'n uitzonderlijke collectie.

Constructing Boerhaave's iconography

The early accounts of his life and work

Roberto Lopresti (Università di Palermo, Italy and Scaliger fellow 2008)

Boerhaave: the man, the icon

When speaking of Herman Boerhaave (1668-1738), who was the bright star of Leiden Medical Faculty for more than thirty years, from his first appointment as Reader in 1701 until his death in 1738, and who remains one of the key-figures in the history of modern medicine, we should not fail to consider that an actual *Iconographia Boerhaavii* – made of portraits, drawings, engravings and verbal descriptions – established itself when Boerhaave was still alive and immediately after his death, his iconography has developed for centuries and has decisively contributed to shaping some recurring features of the official image of Boerhaave, often influencing the reception of his work and scholars' understanding of his contribution to the history and epistemology of medicine.

As far as written accounts of his life and writings are concerned (in most cases these include details about his character and personality, too), the decade immediately after Boerhaave's death proved decisive for constructing and disseminating Boerhaave's image throughout Europe and beyond – in fact for *iconizing* him –, since a number of works dealing with the life of the great physician saw the light of day in rapid succession, written not only by Dutch authors but also, and mostly, by English as well as French biographers.

Schultens's funeral oration and the so-called *Commentariolus*

This long series of biographical accounts begins with Albert Schultens's *Oratio academica in memoria Hermanni Boerhaavii*, which was originally delivered in Latin on November 4th 1738 and then published in Leiden *apud* Johannem Luzac, the same publisher who, one year later, provided a French and a Dutch translation. This oration, which is an encomiastic praise of the dead intimate friend, is important for two reasons: first, as a source of information relatively easy to have access to, it provided an authoritative model of reference that almost all later biographers of Boerhaave followed scrupulously when not passively conforming to it; second, it was produced by getting large amounts of material from a corpus of autobiographical notes (what will be called *Commentariolus*) in which Boerhaave, not long before dying, had drawn up his own profile as a physician, intellectual and fervent believer, and which Schultens himself found among Boerhaave's papers immediately after his death. Now, of course, this was a very fortunate and opportune finding indeed, insofar as these notes provided Schultens with a general line and tone of exposition, in spite of the fact that it proved necessary to add materials that Boer-

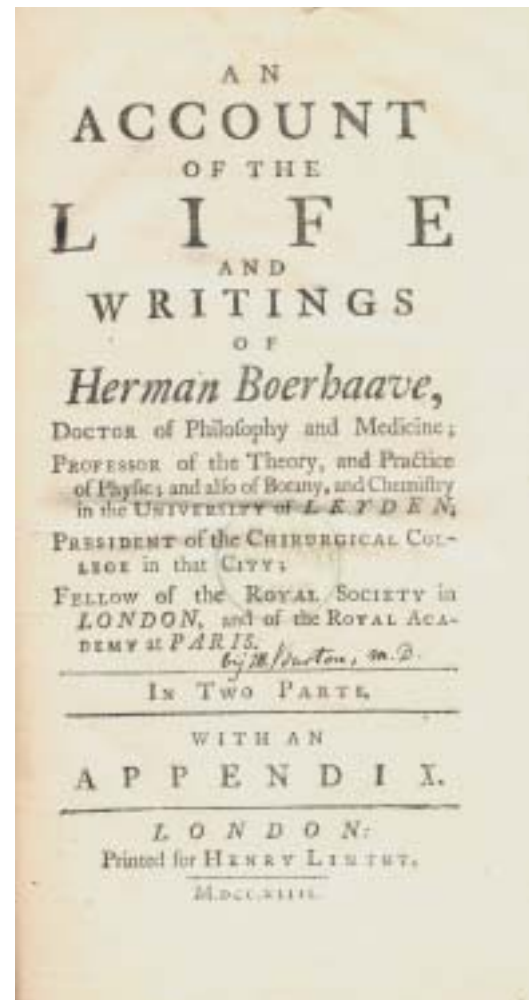

Funerary monument for Herman Boerhaave in the Pieterskerk te Leiden. Engraving, coloured by hand, 18th c. [Collection Academisch Historisch Museum BN 199].

haave had completely passed over, and more importantly, they gave him an idea of which aspects of Boerhaave's life were to be emphasized *in the very eyes of Boerhaave*. However, if we match the information about this finding with that according to which Boerhaave in person, when realizing that there was not much time left for him to live, pressured the Academic authorities into entrusting Schultens with the duty of commemorating him publicly, it is possible to legitimately infer that we are most probably in the presence of some kind of strategy, one which seems to have been studied in detail and which in fact enabled Boerhaave to promote and orient – so to speak *in absentia* and, paradoxically, starting from the very first moments after his death – the shaping of an official iconography of his own. Actually, the move by which posterity was provided with essential first-hand materials about Boerhaave's life and personality and these were granted authority and credibility by making them the inspiring motif of a solemn academic commemoration was so clever and eventually proved so successful that it made every later representation of Boerhaave a sort of rewriting and, so to speak, a variation on the theme of his *self*-representation.

Albertus Schultens, *Oratio academica. In memoriam Hermanni Boerhaavii, viri summi* [...]. Leiden, Johannes Luzac, 1738 [UBL 97 D 12:9].

[M. Burton], *An account of the life and writings of Herman Boerhaave, Doctor of philosophy and medicine; professor of the theory, and practice of physic* [...] in the University of Leyden. Londen, Henry Lintot, 1743 [UBL 479 G 17].

English biographers of Boerhaave: Samuel Johnson and William Burton

Of these variations the two most significant that appeared in English were Samuel Johnson's *Life of Dr. Boerhaave*, published in *The Gentleman's Magazine* in 1739 (vol. IX) and translated into Dutch almost one century later (Amsterdam, 1836), and William Burton's *An account of the life and writings of Boerhaave*, first published anonymously in 1743.

Johnson's *Life* stands as a bravura piece from the point of view of style and literary elegance, and must be looked at as an example of exquisite narrative rather than a testimony to a specific medical interest by the author or to his *direct* emotional involvement. In fact, one of Johnson's main concerns in writing his biography seems to be to dampen the rhetorical emphasis that pervades Schultens's funeral address, although it is his main and perhaps only source, by adopting a vivid, pragmatical and sometimes even ironical register, and to organize in a coherent and literarily elaborated shape the *disjecta membra* of Boerhaave's autobiographical notes, which he had extrapolated from Schultens.

The reasons that moved Burton to write his account were

fairly different from Johnson's, as the former had been one of Boerhaave's students and was inspired by a genuine devotion to his master, whom on more than one occasion he rhetorically called 'Our Professor'. Actually, Burton's biography is of outstanding importance for a number of reasons: first, differently from Johnson's, it provides a thorough report rich in first-hand information about both Boerhaave's life and his work; second, as appendices Burton added plenty of materials that had remained unpublished until then (extracts of medical dissertations, letters, lists of subjects that Boerhaave lectured about etc.), including, first collected under the title of *Commentariolus De Familia, Studiis, Vitae cursu, propria Boerhaavii manu conscriptus* (see above), the whole corpus of Boerhaave's autobiographical notes, which Schultens had inserted into his oration; third, Burton makes a real effort to encompass any reliable information that others had provided before him: Burton's main source is, of course, Schultens but, in spite of the criticisms that he addresses to Johnson in his *Preface*, he also makes quite an extensive use of the latter's *Life of Dr. Boerhaave* (as some conjunctive mistakes and a number of nearly identical

passages suggest), and we are also informed of his profound regret about not having had access to Fontenelle's *Éloge* of Boerhaave before his own *Account* was out, the same *Éloge* of which he provided an English translation in 1749 to compensate for, he says, this significant lacuna in his own work.

On the other hand, this episode suggests that Burton's contribution to constructing and disseminating the official iconography of Boerhaave cannot be positively assessed without also thinking about how it intersected the work of other biographers, and especially those French authors who came across Burton's account or, vice versa, whose biographies Burton had access to or was simply informed of.

Boerhaave's French biographers

Currently, we know of four accounts of Boerhaave's life written by French authors: in order of publication, Julien Offray de La Mettrie's *Vie de M. Herman Boerhaave*, appended to the translation into French of Boerhaave's *Institutiones medicae* (1740), Bernard le Bovier de Fontenelle's *Éloge de M. Boerhaave* (published in 1742 but first presented to the *Académie Royale* in 1738), Mathieu Maty's *Essai sur la caractère du grand médecin, ou Éloge critique de Mr. Herman Boerhaave* (1747) and Louis de Jaucourt's biographical review of Boerhaave published in the *Encyclopédie ou dictionnaire des sciences, des arts et de métiers* (1751-1765), curiously under the entry 'Voorhout' (Boerhaave's birthplace).

In writing his *Vie de M. Herman Boerhaave* La Mettrie does not show any kind of originality but substantially depends on Schultens (in fact, he acknowledges his debt to him), although he also declares that he made use of other materials, that is, 'certain memoirs' (whose author remains unknown to us) which had been sent him – he says – by his librarian. By contrast, Jaucourt's main source is to be found in Fontenelle rather than Schultens, but what is more characteristic of this account is the attention paid to small details and personal anecdotes, perhaps of little significance, which nonetheless testify to some kind of closeness.

However, the two accounts worth focusing on are Fontenelle's and Maty's. Typical of Fontenelle was his ability to rearrange and reshape the materials he had at his disposal so as to show a personal and sometimes slightly deviant point of view about many events in Boerhaave's life, as is the case with the latter's choice to pursue a medical career after his long training to join the ministry. While all the biographers say that it was against his will that Boerhaave was forced to give up his vocation after the famous canal boat episode (as a consequence of which he had been charged with Spinozism), Fontenelle argues that it was merely *under the pretext* of his accident that he was able to take, and make official, a decision that he had been pondering for a long time.

When reading Maty's *Essai*, we suddenly come across a different way of thinking. Maty's aim, in fact, is not to provide an account of Boerhaave's life (he is the only one who

does not make use of Boerhaave's autobiographical notes), but is outlined in an introductory *Discours général*, where we find a distinction between the three possible goals of a biography: the first and the most common is to report the facts and events of someone's life by putting them in chronological order; the second is to express a judgment, or rather to assess the activity, successes and failures of great men; the third – says Maty – consists of outlining what a man *has been* rather than what he *has done*, and this is exactly what he aims – in fact what he tries – to do with Boerhaave. However, what seems to me more interesting, especially with regard to the shaping and dissemination of Boerhaave's image, is that Maty openly acknowledges being indebted to Burton's *Account* (he also says he delayed the publication of his *Essay* when he came across Burton's book, in order to have time to read and assimilate it), and that in 1749 Burton, who had been especially impressed by the *Discours général* on the usefulness of biography as a literary genre, decided to translate this piece of work into English and publish it together with the translation of Fontenelle's *Éloge*.

Medaillon with the portrait of Herman Boerhaave on the funerary monument. Drawing by A. Delfos [Collection Academisch Historisch Museum BN 202].

Conclusion: representations, self-representation and inter-textuality

To sum up, we can say that there are two distinct but intersecting and largely complementary phenomena which characterized and to some extent enabled the process by which Boerhaave was made into an icon: the first, as we have seen, is the overlapping of representations and *self*-representation and eventually the tendency of the former to assimilate to the latter by espousing and reproducing its scale of values and by developing, when not reproducing passively, its narrative patterns; the second is the progressive rise from Boerhaave's biographies of a sort of inter-textual whole, each unit of which had the power to influence or to be influenced by other units of the whole, and where the same *leit-motiv* reverberated in a variety of tones, styles and, so to speak, hues, while always staying consistent with the idea of perpetuating a definite image – in fact, the *same* image – of *who* Boerhaave was as well as of *what* he represented in the history of medicine.

In de voetsporen van Piet Paaltjens

Rick Honings (Aio Opleiding Nederlandse taal en cultuur, Universiteit Leiden)

De gedichten die François HaverSchmidt onder het pseudoniem Piet Paaltjens publiceerde, behoren tot de mooiste en bekendste van de Nederlandse literatuur. Of, zoals een anonieme auteur het verwoordde:

Onze PIET!
Wie kent hem niet!
Wie, die hem heeft hooren lezen,
Moest daar niet verrukt van wezen!
Zoo kwam 't wonder dan tot stand,
Zóó werd hij de 'PIET' van 't land.
(UBL, 1503 A 13, nr. 9.10)

Maar HaverSchmidt is meer dan de auteur van de *Snikken en grimlachjes* (1867). Vooral als voordrager van eigen prozawerk genoot hij in zijn tijd grote bekendheid. In Schiedam, waar hij als dominee werkte, trad hij regelmatig op bij de christelijke vereniging Paulus. En ook bij de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen was hij een gewaardeerde spreker. In de collectie van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde worden de manuscripten van enkele van dergelijke voordrachten bewaard. Zo is daar de lezing die hij begin 1882 gedurende twee avonden hield over zijn reis naar Zwitserland (UBL, LTK, 1818 XIV, in 2006 uitgegeven onder de titel *Met de vrienden op reis in Zwitserland in 1881*). Die had hij in augustus 1881 met drie oude Leidse academievrienden gemaakt. Hij was er onder meer oog in oog komen te staan met het majestueuze gebergte van de Mont Blanc, een aanblik die hem tot tranen toe ontroerd had. HaverSchmidt is zijn hele leven blijven terugverlangen naar zijn gelukkige studententijd. De reis liet dan ook oude tijden herleven:

'We waren blij en gelukkig als zorgeloze kinderen, en waarom zouden we ook niet? We mochten elkaar sinds meer dan het vierde van een eeuw innig goed lijdén, [en] we wandelden gezond en frisch door een van de mooiste landen van de wereld [...]'.
[...]

Portret van François HaverSchmidt.

Het onaanzienlijk plaatsje' Foudgum

Toch is de voordracht 'Mijn eerste gemeente', die hij op 3 februari 1881 voorlas bij Paulus, misschien wel zijn ontroerendste. Het manuscript berust in de collectie van de Maatschappij (UBL, LTK 1818/14:4); de volledige tekst is door Rob Nieuwenhuys uitgegeven in het boekje *Twee voordrachten* (1981). Hij handelt over de korte periode dat HaverSchmidt als dominee werkzaam was in het 'onaanzienlijk plaatsje' Foudgum. In dit 'oord van ballingschap' voelde hij zich, uitkijkend over het plaatselijke kerkhof, eenzaam en verlaten. Wat een contrast met het bruisende studentenleven dat hij korte tijd daarvoor in de Sleutelstad geleid had! In zijn verhaal vertelt hij hoe één van zijn academievrienden hem een keer kwam opzoeken, maar het dorpje rakelings voorbijliep, 'en eerst in het volgende dorp vernam hij dat hij er midden doorheen was gegaan'. De moderne lezer is misschien geneigd te denken dat HaverSchmidt overdreef. Hij staat immers bekend als een romanticus. Maar wie Foudgum bezoekt, merkt al spoedig dat het dorpje inderdaad erg afgelegen ligt en piepklein is, 'zóó klein dat het haast niet eens een dorpje heeten mocht'. Het bestaat uit enkele huizen, een pastorie (waar HaverSchmidt samen met zijn huishoudster en de muizen woonde), het

Tekeningetje van het kerkje te Foudgum door François HaverSchmidt (UBL LTK 1807:6).

kerkhof ('waar ik meer dan één naar zijn laatste rustplaats heb helpen brengen') en het kerkje zelf. Wie dat wil kan bij de kosteres een de sleutel ophalen en even rondkijken in het sobere kerkje, waarin – zoals HaverSchmidt opmerkte – 'niets bijzonders te zien' is. Je kunt zelfs even op de preekstoel gaan staan, om te zien wat HaverSchmidt talloze malen gezien moet hebben, toen hij voor de Friese boerengemeenschap preekte. Ook het zaaltje waar hij 's winters godsdienstonderwijs gaf aan 'boerenzonen en knechten' bestaat nog.

Het kerkje van Foudgum, Friesland
(Foto Rick Honings).

Ongelukkig tussen bekrompen boeren

In de 'eindeloze akkers of weiden' rondom Foudgum kun je, in de voetsporen van Piet Paaltjens, uren wandelen zonder iemand tegen te komen. Op zulke momenten benijdde de dominee de vogels om hun vrijheid, 'de wilde ganzen in den winter, wier geroep hoog in de lucht mij in de ooren klonk als een spottend: kom mee, met ons, de wijde wereld in!' De drie jaren die HaverSchmidt in Foudgum vertoefde, behoren tot de ongelukkigste van zijn leven. De boerse bekrompenheid moet hem terneergeslagen hebben. Toch is 'Mijn eerste gemeente' niet het verhaal van een door en door verbitterd man. De kracht van zijn voordracht, die hij bijna twintig jaar later hield, is gelegen in het feit dat HaverSchmidt aan deze droevige periode met de nodige vriendelijkheid, ja haast met een zekere romantische weemoed kon terugdenken. 'Als een lieflijk beeld vertoont zich dan weer aan mijn geest het eenvoudige, stille avondlandschap, de frissche zomerochtend verkwikt mijn herinnering opnieuw, en boersche, maar trouwhartige stemmen wekken welluidende echo's in mijn gemoed.' Dit romantische element, dat we ook in zijn gedichten aantreffen, zorgt ervoor dat HaverSchmidts werk tot op de dag van vandaag blijft fascineren.

Sufi Manuscripts from Aceh and Minangkabau

Irina Katkova (St. Petersburg Institute of Oriental Manuscripts and Scaliger Fellow 2008)

The contemporary study of the development of Islamic traditions inevitably touches on the problems and peculiarities of regional Islam. As the product of interaction between local cultural traditions and various external influences, regional forms of Islam are as a rule completely developed and self-sufficient. However, in the course of history a special role has been reserved for Sufism or Islamic mysticism. Sufis strive to attain perfect unity with God by meditation and a special set of rituals. Sufi thinking has incorporated many elements of surrounding religions, giving rise to a special, syncretistic form of Islam. Through the ages Sufis have grouped themselves around spiritual leaders, organizing themselves into brotherhoods not unlike the monastic orders of Christian Europe. More often than not, Sufi brotherhoods have dispersed all over the Islamic world. In this way they have not only served as a channel for the dissemination of spiritual knowledge, but also as a bridge between local forms of Islam in the different regions of the world.

My research on the Special Collections in the Leiden University Library focuses on the Shattariyah brotherhood of Sumatra and its literary heritage. This Sufi order has had a solid background of prolonged activity in the Hindu-Buddhists cultural realm in India ever since the 15th century. The mystical teachings of the Shattariyah order and

Example of a *Sajak Perkatana Alif* (Alphabetical Poem).
[UBL, Cod. Or. 5635 (2), f 68].

their ritual practices are considered to be the most ‘indigenised’ and obviously represent the most complicated phenomenon of religious synthesis. On Sumatra, the Shattariyah promoted not only the penetration of Islam in its Sufi form further into the Indonesian Archipelago, but also contributed to the creation of a corpus of indigenous Sufi literature in Achehnese, Minangkabau and Malay.

Indonesian Sufi literature in Leiden

The collection of Leiden University covers the full range of Sufi literature; not only the classical works on mystical teaching by prominent masters of the Shattariyah order, but also guides for ritual practices, for the making of magical amulets (*jimat*) or the interpretation of dreams (*ta'bir*). One of the most important sources for the study of Islamic mysticism and the history of the Shattariyah order is a Leiden manuscript from 1845 entitled ‘*Umdat al-muhtajin ila suluk maslak al-mufradin*’ (The foundation for those who wish to travel in the way of those who deny themselves, Leiden Or. 1930). The author is ‘Abd al-Ra’uf al-Singkili, the most venerated Muslim saint (*wali*) of the Shattariyah brotherhood on Sumatra. The manuscript contains the *silsilah* (spiritual genealogy) of the brotherhood, some biographical details of al-Singkili and a list of his teachers.

In my research project I want to apply a psychological dimension to the study of Sufism. Also, I want to see if it is possible to perceive some ritual practices as a form of group therapy. During my stay in Leiden as a Scaliger fellow I worked with Sufi texts dealing with practices such as *rateb*. *Rateb* is an Arabic term meaning the exact regulation of behavior, in this case the obligatory religious chants performed by the members of the Sufi brotherhood as a devotional exercise.

Rateb is one of the most distinguished features of the local form of mystical Islam on Sumatra. Even today, many manuscripts with mystical ritual texts still exist on Sumatra. However, some texts and practices have disappeared from modern religious life. In this light, the large collection of *Rateb* texts gathered by Christiaan Snouck Hurgronje in the late 19th and early 20th century can be considered as unique. There is no doubt that his choice of manuscripts was determined by his profound knowledge of the syncretistic character of Islam in this region. I believe that the study of these texts really contributes to a better understanding of regional Islam on Sumatra.

Sufi-Tantric synthesis

Moreover, I would like to draw attention to a manuscript of a text titled *Sajak Perkataan Alif* (Alphabetical Poem, included in: Or. 5635), composed in Acheh in the 17th century. It describes one of the most ‘indigenized’ and rarest ritual practices of the Shattariyah brotherhood, which is based on a Tantric undercurrent in North Sumatran Sufism, the sexo-yogic practice of *sadhana*. It symbolises the mystical union with the Supreme Being as *ilmu jauhar*, the ‘Knowledge of the Jewel’. This tradition hails back to the mystical teachings of a prominent Sufi of the 16th century, Hamza Fansuri. However, this text with its detailed description shows that this form of Sufi-Tantric synthesis originated in Bengal, where the Shattariyah brotherhood became well-established in the 17-18th centuries. Discovering such a unique manuscript, containing materials on the spiritual traditions of Sufi-Tantric synthesis, elucidates many problems of the history of Sufism and even mysticism in a wider context, also including the alchemical traditions of Europe.

Aanwinst: Franz en Ottla Kafka

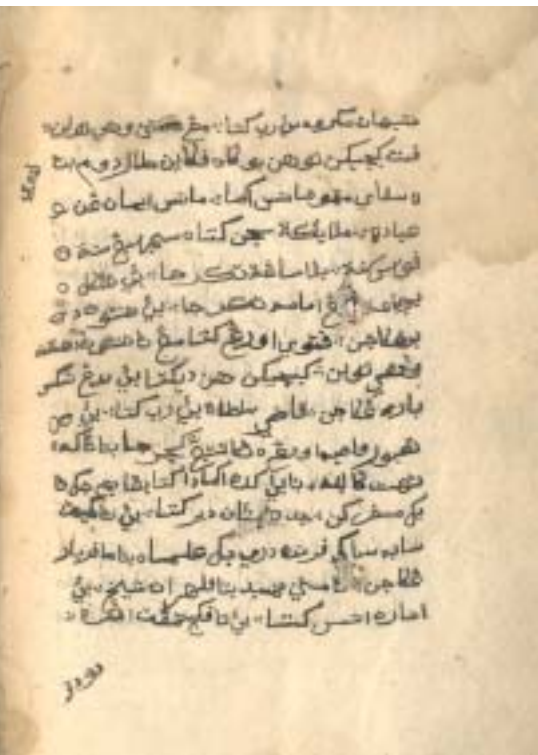
Jef Schaeps (Conservator prenten en tekeningen)

Gregor Samsa, die op een ochtend wakker wordt en in een afzichtelijk insect blijkt te zijn veranderd, Josef K., die zich moet onderwerpen aan een ondoorgroondelijke rechtszaak en Georg Bendemann, die het opdracht van zijn vader zich te verdrinken zonder weerwoord opvolgt, zij behoren tot de meest onvergetelijke personen uit de geschiedenis van de literatuur. Hun schep- per, Franz Kafka (Praag 1883-1924 Klosterneuburg), werd deze zomer 125 jaar geleden geboren, een jubileum dat vooral in Duitsland werd gevierd met een aantal nieuwe publicaties. Daaronder het derde deel van de alomt geprezen biografie door Reiner Stach, dat de laatste en daarmee literair meest actieve jaren van Kafka's leven beschrijft (het eerste deel moet de auteur overigens nog schrijven). Het werk van Kafka zelf is tegenwoordig verkrijgbaar in vele uitgaven, van voor- beeldig becommentarieerde en zwaarwichtige banden tot goedkope leesedities. Hetgeen niet wegneemt dat in Duitsland twee uitgevers, Fischer en Stroemfeld, een heftige strijd voeren over wat de meest verantwoorde editievorm is.

De Universiteitsbibliotheek Leiden heeft vorig jaar een gelithografeerd drieluik aangekocht van Emo Verkerk, getiteld *Franz en Ottla Kafka*. Twee litho's tonen een portret van Franz Kafka, de derde een portret van Ottla (David-) Kafka. Ottla (Prag 1890-1943 Auschwitz) was Kafka's jongste zus en van al zijn familieleden degene die het meest bij

zijn werk betrokken was. Emo Verkerk (1955) heeft naam gemaakt met het maken van portretten van bekende persoonlijkheden, vooral kunstenaars. Het zijn geen realistische portretten, vaak beperkt Verkerk zich tot enkele karakteristieke trekken. Bekend is bijvoorbeeld zijn portret van Georges Simenon dat enkel uit een neus en een pijp bestaat. Een schrijver als Kafka heeft een bekend gezicht vanwege de vele fotoportretten die er van hem bestaan. De kunstenaar is daarmee herkenbaar, ook voor mensen die zijn werk niet gelezen hebben. Deze iconische waarde gebruikt Verkerk als uitgangspunt voor zijn litho's, die hij samen met meester-drukker Gertjan Forrer produceerde.

Left:
An example of a *wasiat* as special form of mystical texts (*rateb*). [UBL, Cod. Or. 7322 (3), f 34].

Right:
Short *rateb* (mystical text) about Muhammad's journey to Medina, with the refrain *Ya Allah*. [UBL, Cod. Or. 8160, f 5].

Colofon

Omslag is een uitgave van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut.

De redactie bestaat uit Berry Dongelmans, Anton van der Lem, Kasper van Ommen, Jef Schaeps, Arnoud Vrolijk en Geert Warnar. De eindredactie is in handen van Kasper van Ommen.

Redactieadres Omslag (secretariaat),
Postbus 9501, 2300 RA Leiden
Vormgeving TopicA, Antoinette Hanekuyk, Leiden
Druk Karstens, Leiden

ISSN 1572-0160
URL www.bibliotheek.leidenuniv.nl/locatieub/alumni.jsp
e-mail omslag@library.leidenuniv.nl

Van de oplettende lezer

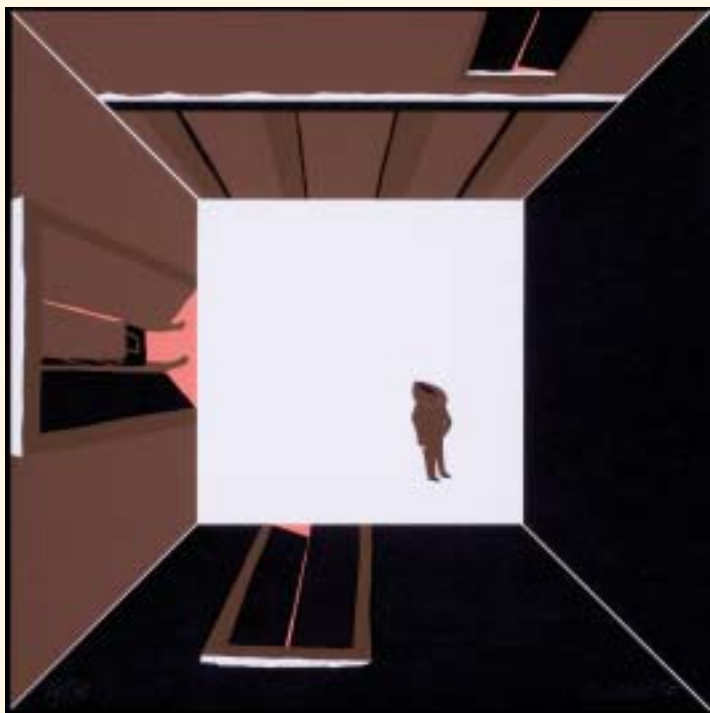
Eva Vreeburg

Grafiek van Hans Landsaat

Recentelijk heeft het prentenkabinet de map *Franz K.* van de graficus Hans Landsaat (1935) verworven. De map bevat 19 zeefdrukken, twee tekstbladen en een blad met inhoudsopgave en colofon en is verschenen in 1975. De zeefdrukken zijn geïnspireerd op het werk van Franz Kafka en refereren aan diens belangrijkste werken, de romans *Das Schloss* en *Amerika (Der Verschollene)*, de verhalen *Die Verwandlung* en *Das Urteil* en zijn brieven en dagboeken. Landsaat geeft geen eendimensionale illustraties van scènes uit het werk van Kafka maar roept door samenvattende beelden de sfeer van de vertellingen op. De *hard-edge* techniek van Landsaat is daarbij effectief in het benaderen van Kafka's beklemmende verteltrant. Dat is goed te zien in de hier gereproduceerde prent waar de kunstenaar door een spel met het perspectief de verwarrende situatie op de *Herrenhof* met de eigenzinnige deuren evoceert.

Naast *Franz K.* werd nog een aantal andere mappen van de kunstenaar aangekocht: *Onbestemd* (1994) en *Water* (2007). Zij vormen een mooie aanvulling op werk dat al langer in de collectie aanwezig was, de mappen *Grenzen*, *Overgangen* (1983) en *Notities over 50 jaar* (1985) en de zeefdrukken *Still life Red* en *Still life Blue* (1980). Landsaat begon zijn kunstenaarscarrière toen hij midden dertig was. Hij studeerde enkele jaren aan het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs (tegenwoordig Rietveldacademie) in Amsterdam aan de afdeling Vrije Grafiek, en werkte onder meer in de reclame voor hij zich volledig aan het kunstenaarschap wijdde. Hij richt zich voornamelijk op grafiek, teken- en schilderkunst en heeft ook enkele monumentale opdrachten, vooral wandschilderingen, op zijn naam staan. Via zijn uitgeverij Derby Pier in Amsterdam brengt hij zijn eigen kunstenaarsboeken uit. Door de recente aankopen is een dwarsdoorsnede van zijn werk nu in Leiden te zien.

Deze grafiek van Landsaat, ontstaan binnen een periode van ruim dertig jaar, laat goed zowel de veranderingen als de constanten in zijn werk zien. Zijn vroege werk is gestileerd en afgewogen. Vaak werkte hij met egale kleurvlakken en harde overgangen. Na verloop van tijd begint hij op een lossere en meer schilderachtige manier te werken,

Hans Landsaat, *De binnenplaats van café Herrenhof*, uit de map: *Franz K.*, zeefdruk 1975

maar tegelijkertijd versoberen de voorstellingen ook tot een paar essentiële lijnen en vlakken. De verhouding tussen figuratie en abstractie wisselt steeds in zijn werk. Eigenlijk bevindt Landsaats werk zich in het schemergebied tussen die twee polen. In een paar vlakken of lijnen weet hij bergen, gebouwen en mensfiguren te suggereren. Ook kiest hij vaak voor een extreem perspectief. De beschouwer lijkt ver boven de voorstelling te zweven of is juist zo dichtbij dat hij het onderwerp bijna raakt. Door dit gebruik van het perspectief schept Landsaat een vervreemdende wereld. Zijn werken geven niet direct hun inhoud prijs en die voortdurende wisseling tussen herkenbaarheid en abstractie maakt zijn werk zo interessant.

Een steeds terugkerend aspect is het geschreven woord. In veel van Landsaats grafiek speelt literatuur of poëzie een prominente rol. Ook kunnen woord en beeld elkaar aanvullen: in *Water* bijvoorbeeld zijn citaten van dichters, filosofen en schrijvers over water in al zijn hoedanigheden op transparante bladen gedrukt, die over de prenten liggen. Een ander constant element is het landschap, de naam waarmee Landsaat zijn omgeving in de breedste zin van het woord aanduidt. Het landschap zoals hij dat waarnam op zijn reizen naar onder meer Australië, China, Schotland, Engeland en Canada lag vaak ten grondslag aan zijn beeldende werk.

Eva Vreeburg (1982) studeert Kunstgeschiedenis aan de Universiteit Leiden. Ook heeft ze de minoropleiding Grafiek en grafische technieken gevolgd aan de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunst in Den Haag en de Universiteit Leiden. Zij richt zich in haar studie op de hedendaagse kunst en hoopt in 2008 af te studeren.